

СЕКЦІЯ 3. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

УДК 378.011.3-051

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2019-89-5>

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Білянська Марія Михайлівна,
доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри
психолого-педагогічних дисциплін

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

mary_skiba@ukr.net
orcid.org/0000-0001-6916-8993

У статті висвітлено значення спілкування для розвитку особистості, засвоєння та обміну досвідом, процесу навчання, професійного становлення майбутнього вчителя біології. Це вимагає від студентів формування і розвитку комунікативної компетентності, володіння методами, засобами і прийомами спілкування. Учитель має володіти комунікативною компетентністю задля формування її у своїх учнів. Адже серед ключових компетентностей, якими має володіти випускник школи, важливу роль відіграє спілкування державною та іноземними мовами.

Розкрито підходи науковців щодо тлумачення поняття «комунікативна компетентність». Д. Хаймс ще на початку 70-х рр. XX ст. розглядав комунікативну компетентність як знання та вміння успішного й ефективного спілкування між людьми. Вітчизняні і зарубіжні науковці трактують її як сукупність знань і вмінь спілкуватися, застосовувати їх під час комунікації, налагоджувати стосунки з оточуючими, культуру усного і писемного мовлення тощо.

Комунікативну компетентність означено як ключову. Визначено сутність комунікативної компетентності майбутнього вчителя біології як інтегративної властивості особистості, здатності володіти усним і писемним мовленням, вербальними і невербальними засобами спілкування та ефективно застосовувати їх з метою комунікації з оточуючими – учнями, їх батьками, колегами.

Джерелами розвитку комунікативної компетентності визначено взаємодію між людьми, культурну спадщину, спостереження за поведінкою співрозмовників, аналіз і моделювання ситуацій.

Обґрунтовано значення її формування у майбутніх учителів біології під час вивчення педагогічних дисциплін. Наведено приклади завдань для проектної діяльності, міні-досліджень, моделювання і обговорення педагогічних ситуацій, запитань для дискусії у процесі викладання педагогіки, історії педагогіки, педагогіки вищої школи, екологічної освіти і виховання. Вони сприяють формуванню культури переважно усного мовлення.

Крім цього, вчитель має володіти здатністю висловлювати свої думки за допомогою писемного мовлення. З метою формування таких умінь рекомендовані завдання з написання есе. Також для розвитку комунікативної компетентності майбутніх учителів біології доцільним є збагачення їхнього активного словника педагогічними термінами.

Ключові слова: спілкування, педагогічна діяльність, ключові компетентності, вербальне спілкування, невербальне спілкування.

DEVELOPMENT OF FUTURE BIOLOGY TEACHERS' COMMUNICATIVE COMPETENCE DURING STUDYING PEDAGOGICAL SUBJECTS

Bilianska Mariia Mykhailivna,
Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Pedagogy and Psychology Disciplines

National Pedagogical M. P. Drahomanov University

mary_skiba@ukr.net
orcid.org/0000-0001-6916-8993

The article highlights the value of communication for personal development, experience exchange, studying process, and professional development of future Biology teacher. Students need to form and develop communicative competence, to manage and use appropriate methods, means and techniques of communication. Teacher should have

the communicative competence in order to help the students in developing their own, since one of the key competencies the school leaver should obtain is the ability to speak the state language and some foreign languages as well.

The article covers the way other scholars explain the term «communicative competence». In the early 70-ties, D. Hymes regarded communicative competence as ability to communicate with other people effectively and successfully. Both Ukrainian and foreign scholars explain communicative competence as a complex of knowledge and communicative skills, the culture of written and spoken language in general and the ability to use these communicative skills properly to establish good relations with wider public.

Communicative competence is marked as a key one. The main point of future Biology teacher's communicative competence is determined as integrative personal feature, the effective use of spoken and written language, verbal and non-verbal means of communication in order to interact with students, their parents and colleagues successfully.

Interaction with people, cultural heritage, attentiveness to the behavior of one's partner in conversation, analysis and situation modeling are the main ways of communicative competence practice and development.

It was explained the importance and necessity of future Biology teachers' communicative competence during studying of the pedagogical subjects. There were provided the examples of tasks for project activities, mini-researches, modeling and discussing of pedagogical situations. There were also given the examples of discussion questions that could be used during teaching of pedagogics, history of pedagogics, tertiary education, ecological education. These tasks help to form the culture of spoken language.

Moreover, teacher should be able to express own thoughts with the help of written language. To develop the needed skills for this kind of activity, there were recommended essay writing tasks. Also it's quite important to expend future Biology teachers' vocabulary with pedagogical terms to make the development of communicative competence more profound.

Key words: communication, pedagogical activity, key competencies, verbal communication, non-verbal communication.

Вступ. Педагогічна діяльність вчителя пов'язана зі спілкуванням з різними людьми – учнями та їх батьками, членами педагогічного колективу школи задля реалізації професійних можливостей і досягнення цілей освітнього процесу. Завдяки спілкуванню здійснюється розвиток особистості, засвоєння та обмін досвідом, процес навчання, професійне становлення тощо. Тому педагог має володіти методами, засобами і прийомами комунікації, що вимагає від нього формування і розвитку комунікативної компетентності. Її значимість підсилюється також тим, що серед десяти ключових компетентностей, якими має володіти випускник закладу загальної середньої освіти, зазначається спілкування державною та іноземними мовами. Вони формуються наскрізно під час вивчення всіх шкільних предметів, що додає значущості цій властивості для майбутнього вчителя біології.

Метою дослідження є розроблення завдань задля формування і розвитку комунікативної компетентності майбутніх учителів біології в процесі вивчення педагогічних дисциплін.

Завдання дослідження: обґрунтувати сутність комунікативної компетентності майбутнього вчителя біології та розробити приклади завдань для її формування.

У процесі дослідження застосовували такі методи: теоретичні – теоретичний аналіз, вивчення нормативних документів, аналіз навчальних програм – задля з'ясування стану розробленості проблеми та визначення напрямів дослідження, обґрунтування сутності комунікативної компетентності майбутніх учителів біології; порівняння –

з метою вивчення різних наукових поглядів на проблему; педагогічне моделювання – задля розроблення завдань з педагогічних дисциплін; систематизація та узагальнення – для формування висновків.

Теоретичне обґрунтування проблеми. Поняття «комунікативної компетентності» є предметом дослідження науковців – педагогів, психологів, соціологів. Комунікативну компетентність тлумачить Д. Хаймс на початку 70-х рр. ХХ ст., розглядаючи її як властиві людині знання та вміння успішного й ефективного спілкування (Hymes, Pride, Holmes, 1972).

Її сутність, закономірності формування вчителя комунікативних навичок та умінь розглядали Н. Кузьміна, О. Леонтьєв, В. Федорчук, С. Шатрова, В. Багаріч (Vesna Bagarić) і Є. Міхалевич Джигунович (Jelena Mihaljević Djigunović) та ін.; компоненти комунікативної компетентності – Т. Дрозд, І. Макаровська, Л. Мітіна, І. Нестерова та ін. Комунікативна компетентність належить до ключових. Розглянемо підходи дослідників до тлумачення означеного феномену. Аналіз результатів дослідження науковців дав можливість виокремити такі визначення поняття «комунікативна компетентність»:

– «складно організоване, внутрішньо суперечливе поєднання комунікативних знань і вмінь, що відображають цілі та результати здійснюваної суб'єктом спілкування комунікативної діяльності» (Корніяка, 2013: 545).

– «здатність до належного використання знань у контекстному комунікативному використанні мови» (Bagarić, Mihaljević Djigunović, 2007).

– «культура усної і писемної форм літературної мови, володіння іноземними мовами, сучасними інформаційними технологіями, ефективними методами і прийомами міжособистісного спілкування» (Борова, 2011; Термінологічний словник, 2014: 77).

– здатність встановлювати і підтримувати контакти з іншими людьми, сукупність комунікативних знань і вмінь, що забезпечують ефективність процесу спілкування (Петровська, 1998: 8).

– здатність людини орієнтуватись у ситуаціях спілкування та вільно оперувати вербальними і невербальними засобами спілкування, що ґрунтується на знаннях і чуттєвому досвіді (Емельянов, 1999).

– «інтегральна якість особистості, що виконує функції адаптації і адекватного функціонування особистості в соціумі, містить в собі установки, стереотипи, позиції спілкування, ролі, цінності особистості» (Черезова, 2014: 106).

– «сукупність знань, умінь і навичок, які проявляються у комунікативних діях та забезпечують ефективність взаємодії з оточуючими» (Максимова, 2016).

Отже, комунікативну компетентність майбутнього вчителя біології розглядаємо як інтегративну властивість особистості, здатність володіти усним і писемним мовленням, вербальними і невербальними засобами спілкування та ефективно застосовувати їх з метою комунікації з оточуючими – учнями, їх батьками, членами педагогічного колективу та ін.

Джерелами розвитку комунікативної компетентності, на думку І. Черезової, є: формування умінь під час міжособистісної взаємодії, оволодіння культурною спадщиною, спостереження за поведінкою людей і аналіз комунікативних дій, уявлення та моделювання комунікативних ситуацій.

Приклади завдань для формування комунікативної компетентності. Для формування комунікативної компетентності у майбутніх учителів біології у процесі вивчення педагогічних дисциплін нами запропоновані педагогічні ситуації (їх аналіз та моделювання), тренінгові вправи, проєктна діяльність, міні-дослідження, дискусії, есе. Наведемо приклади. Так, у процесі вивчення дисципліни «Педагогіка» студентам першого другого курсу пропонувалися такі запитання для дискусії: «Окремі вчителі вважають, що вони не повинні копіювати роботу педагогів і не треба вивчати їх досвід. Чи згодні Ви з думкою цих учителів? Ваше ставлення до передового педагогічного досвіду»; «Доцільність твердження щодо ідеального вчителя та його вплив на сприйняття образу сучасного вчителя».

На заняттях з педагогіки застосовували моделювання різних ситуацій, які студенти брали зі свого власного шкільного досвіду: «Шестикласник Стас, який часто змінював школи через свою поведінку, прийшов у клас до нової вчительки. Він спізнився на перший урок, зайшов у клас, не спитавши дозволу, тримаючи руки в кишенях. Стас чекав різних докорів, критики, повчань від нової вчительки і приготувався до самозахисту. Хлопчик здивувався, оскільки звичний арсенал виховних засобів не був застосований. «До нас прийшов новий учень», – сказала Оксана Петрівна. – «Ми раді». Потім учителька з посмішкою звернулася до хлопчика: «Сідай, Стасе, ми звільнимо тобі, як гостю, місце за першою партою». Хлопець, приголомшений несподівано доброзичливим ставленням до себе без заперечень сів за першу парту, чого він, звичайно, не зробив би».

Крім моделювання ситуації, також обговорювали її: «Чим можна пояснити результативність застосованих засобів виховного впливу на учня і колектив класу? Від чого залежить вибір методів виховання?». Моделювання застосовували також для ілюстрування різних методів навчання.

Позитивний вплив на формування комунікативної компетентності майбутніх учителів біології має і застосування проєктної діяльності. З метою формування умінь організовувати проєктну діяльність з учнями, використовували тематику проєктів, передбачену навчальними програмами, зокрема з природознавства для учнів 5-го кл.: «Смітити не можна переробляти» (про «друге життя» побутових речей), «Вирощування найвищої бобової рослини», «Наш дім – Сонячна система», «Жива і нежива природа навколо нас». Цікавими були теми для проєктної діяльності, запропоновані студентами: «Вплив людини та її діяльності на екосистеми», «Екологічна етика», «Природоохоронні території», «Утилізація побутових відходів», еколого-економічний проєкт «Зберігаючи воду – заощаджую родинний бюджет», «Збереження чистоти водойм: розв'язування проблеми у вашій місцевості», «Зелений туризм в Україні», «Бальнеологічні курорти світу», «Бальнеологічні курорти України», «Дитячий туризм в Україні».

З «Історії педагогіки» завдання для проєктної діяльності полягало у вивченні шкільної освітньої системи різних країн, а з «Педагогіки вищої школи» – систем вищої освіти. Для виконання цих проєктів використовували групову роботу.

Цікавим і актуальним є проєкт «Екоторбинка», під час реалізації якого студенти

не тільки виготовляють торбинки своїми руками, але і проводять просвітницьку роботу зі збереження довкілля, зокрема щодо відмови від пластикового пакування продуктів, що також розвиває їх уміння спілкуватися.

З навчальної дисципліни «Екологічна освіта і виховання» майбутні учителі біології проводили міні дослідження «Сміттевий кошик моєї родини», у процесі якого вивчали кількість сміття, яке викидає родина; які відходи переважають; яким чином можна зменшити їх кількість та об'єм; проблеми сортування й утилізації сміття в сільській і міській місцевості.

Доцільним для розвитку комунікативної компетентності майбутніх учителів біології є збагачення їхнього активного словника педагогічними термінами.

Крім усного мовлення, вчитель має володіти здатністю висловлювати свої думки за допомогою писемного мовлення. З метою формування таких умінь застосовували завдання з написання есе. Зокрема студентам пропонувалися такі теми для написання есе під час вивчення педагогіки: «Від усякого виховання, мій друже, рятуйся на всіх вітрилах» (Вольтер); «Педагогіка – це наука чи мистецтво?».

З дисципліни «Історія педагогіки» для студентів другого курсу використали цитати з творів класиків: «Сила людини має свою межу, а сила знань нескінченна», «Шкідлива звичка – заставляти учня більше слухати, ніж говорити», «Не можна вимагати, одним словом, всього і від усіх в однаковій мірі» (Ф.-А.-В. Дістервег «Вибрані педагогічні твори»); «Пам'ятайте, що перше, ніж Ви насмілитесь взятись за формування людини, Вам самим потрібно стати людьми; потрібно, щоб Ви самі були зразком, якому та повинна слідувати» (Ж.-Ж. Руссо «Еміль або про виховання»).

Висновки. Отже, комунікативна компетентність є однією з ключових як для випускника школи, так і для майбутнього вчителя. Для того, щоб формувати її в учнів, учитель має сам володіти усним і писемним мовленням. Для розвитку означеної компетентності в процесі вивчення педагогічних дисциплін, зокрема педагогіки, історії педагогіки, педагогіки вищої школи, екологічної освіти і виховання доцільними є аналіз і моделювання педагогічних ситуацій, використання завдань для проектної та дослідницької діяльності, запитань дискусійного характеру, написання есе. Перспективи дослідження вбачаємо в експериментальній перевірці ефективності застосування пропонованих завдань для розвитку комунікативної компетентності майбутніх учите-

лів біології в процесі вивчення педагогічних дисциплін.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Борова Т. А. Теоретичні засади адаптивного управління професійним розвитком науково-педагогічних працівників вищого навчального закладу: [моногр.]. Х. : Компанія СМІТ, 2011. 384 с.
2. Емельянов Ю. Н. Теория формирования и практика совершенствования коммуникативной компетентности. СПб, 1999. 403 с.
3. Корнійка О. М. Комунікативна компетентність сучасного фахівця – педагога і психолога // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2013. Вип. 30. С. 544 – 551.
4. Максимова О. О. Комунікативна компетентність вчителя початкової школи // Молодь і ринок: щомісячний науково-педагогічний журнал. – Дрогобич: Вид-во Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. № 5 (136). С. 59–63.
5. Петровская Л. А. Компетентность в общении: социально-психологический тренинг. М.: Издательство МГУ, 1998. 348 с.
6. Термінологічний словник з основ підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів післядипломної педагогічної освіти / авт. кол.: Є. Р. Чернишова, Н. В. Гузій, В. П. Ляхоцький [та ін.]; за наук. ред. Є. Р. Чернишової. К.: ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», 2014. 230 с. С. 77. URL: http://lib.iitta.gov.ua/83011/словник_1%2C2.pdf
7. Черезова І. О. Комунікативна компетентність як інтегральна якість особистості // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки, 2014. Випуск 1, том 1. С. 103–107.
8. Bagarić V., Mihaljević Djigunović J. Defining communicative competence // Metodika. 2007. Vol. 8, br. 1. Pp. 94-103. URL: file:///C:/Documents%20and%20Settings/User/Rabochy`j%20stol/Bagaric_i_Mihaljevic_Djigunovic_ENG.pdf
9. Hymes D. H., Pride J. B, Holmes J. On Communicative Competence // Sociolinguistics. Selected Readings. Harmondsworth: Penguin, 1972. Part 2. Pp. 269–293.

REFERENCES:

1. Borova T. A. (2011). Teoretychni zasady adaptivnoho upravlinnia profesiynym rozvytkom naukovopedahohichnykh pratsivnykiv vyshchoho navchalnoho zakladu [Theoretical principles of adaptive management and professional development of scientific and pedagogical workers at higher educational institutions] [monohr.]. Kh. : Kompaniia SMIT [in Ukrainian]
2. Emelianov Yu. N. (1999). Teoriya formyrovaniya y praktyka sovershenstvovaniya kommunykativnoi kompetentnosti [Formation theory and improvement practice of communicative competence]. SPb [in Russian].
3. Korniiaka O. M. (2013). Komunikatyvna kompetentnist suchasnoho fakhivtsia – pedahoha i psykholoha [Communicative competence of modern professional - teacher and psychologist] // Humanitarnyi visnyk DVNZ

«Pereiaslav-Khmelnyskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody». Pereiaslav-Khmelnyskyi: DVNZ «Pereiaslav-Khmelnyskyi pedahohichnyi universytet imeni HryhoriiaSkovorody». Vyp. 30 [in Ukrainian]

4. Maksymova O. O. (2016). Komunikatyvna kompetentnist vchytelia pochatkovoї shkoly [Communicative competence of primary school teacher] // Molod i rynek: shchomisiachnyi naukovo-pedahohichnyi zhurnal. Drohobych: Vyd-vo Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. № 5 (136) [in Ukrainian]

5. Petrovskaia L. A. (1998). Kompetentnost v obshcheny: sotsyalno-psykholohycheskyi trenynh [Communication competence: social and psychological training]. M.: Yzdatelstvo MHU [in Russian]

6. Terminolohichnyi slovnyk z osnov pidhotovky naukovykh ta naukovo-pedahohichnykh kadriv pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity (2014) [Terminolo-

gy dictionary of fundamental training of scientific and pedagogical staff of postgraduate pedagogical education] / avt. kol.: Ye. R. Chernyshova, N. V. Huzii, V. P. Liakhotskyi [ta in.]; za nauk. red. Ye. R. Chernyshovoi. K.: DVNZ «Universytet menedzhmentu osvity». 230 p. URL: http://lib.iitta.gov.ua/8301/1/slovnyk_1%2C2.pdf [in Ukrainian]

7. Cherezova I. O. (2014). Komunikatyvna kompetentnist yak intehralna yakist osobystosti [Communicative competence as integral personal feature] // Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia Psykholohichni nauky. Vypusk 1, tom 1 [in Ukrainian]

8. Bagarić Vesna, Mihaljević Djigunović Jelena (2007). Defining communicative competence // Metodika Vol. 8, br. 1. Pp. 94–103. URL: file:///C:/Documents%20and%20Settings/User/Rabochy`j%20stol/Bagaric_i_Mihaljevic_Djigunovic_ENG.pdf [in Croatian]

9. Hymes D. H., Pride J. B., Holmes J. (1972). On Communicative Competence // Sociolinguistics. Selected Readings. Harmondsworth: Penguin. Part 2 [in English]

Стаття надійшла до редакції 24.10.2019.

The article was received 24 October 2019.